

ESKİ TÜRK YAZITLARINDA DEVRİK CÜMLE YAPISI ÜZERİNE

Havva Elipek

Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Giriş

Türk dilinin en eski yazılı belgeleri olan üç büyük yazıt ve beraberinde ikinci kağanlık döneminden kalma birkaç küçük yazıt üzerinde durup içeriği ve tanıkları ile birlikte eski Türk yazıtlarında devrik cümle yapısını inceleyeceğiz. Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtları genellikle 'Orhon Yazıtları' adı ile anılmaktadır. Günümüze kadar gelebilen bu yazıtlar en eski ve çok değerli yazılı belgelerdir zira Köktürk alfabesi ile yazılmış yazıtlar arasında en büyükleri olup en az tahribata uğrayanlardır. Üçüncü bir yazıt da Tunyukuk yazıtıdır. Orhon yazıtlarından daha eski bir tarihte yazılıp dikilmiştir. I. Köktürk Kağanlığından (552-588) başlayarak Köktürk devletinin öyküsünü aktarırlar. Başka bir deyişle devletin siyasi ve kültür tarihini yansıtır. Yazıtlarda bir kağanın veya bir kahramanın başarı için yapması gerekenler anlatıldığı gibi iyi bir kağanın veya iyi bir devlet adamının yönetiminde halkın içinde bulunduğu refah ya da içine düştüğü kötü durum dile getirilir. Sadece bir mezar taşı olmayıp aynı zamanda bir siyasi beyanname. Anlatım tarzı canlı ve samimi olmakla birlikte milli gurur ve heyecanı da dile getirmektedir¹.

Türkçenin Söz Sırası Açısından Kavramsal Çerçeve

Bu çalışmada, tümceler sözcük dizilimi açısından yüklem son ("kurallı"), yüklem-art ("devrik") ve adlısıl devriklikolarak² verilmiştir. Bu bölümde, kavramlara ilişkin açıklamalar ve bu açıklamaları anlaşılır hale getiren örnekler yer verilmiştir. Yüklem-son ("kurallı, düz") tümceler, en bilindik anlamıyla yüklemi tümcenin sonunda yer alan yapılardır (Bilgegil, 2009:55; Karahan, 1999:70; Banguoğlu, 2000:532; Ediskun, 1985:365; Bozkurt, 1995:301). Yüklem-art (devrik) dizim, bir ögenin, olağan-dizim alanı dışına konumlanmasıdır. Konumlanan dizimsel alanı tümce ise, ona devrik tümce denebilir (Demircan, 2009:21). Birçok dil uzmanı, yüklem-art tümcenin, Türkçenin en eski yazılı metinlerinde görüldüğünü ve yeni bir olgu olmadığını aktarmakta ve eski yazılı metinlerden seçme örneklerle bu görüşlerinin dayanak noktalarını sıralamaktadır (Ediskun, 1985:366, Demir, 2013:235-236; Hengirmen, 1997:365. Dizdaroğlu, 1976:250, Bozkurt, 2004:302; Gencan, 2001:140-142; Aktan, 2009:126-127).

Devrik cümle yapısı çeşitli şekillerde Türk dili araştırmacıları tarafından açıklanmış ve tanımlanmıştır. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi kitabında devrik cümle hakkında herhangi bir tanımlamada bulunmaz. Cümlelerin öğelerini anlattığı bölümlerde fiilin cümlede sürekli olarak sonda olduğunu belirtir ve "Türkçede asıl unsurun tâli unsurdan sonra gelmesi prensibine uygun olarak, cümlelerin esas unsuru olan fiil daima sonda bulunur" der.

Tahsin Banguoğlu, devrik cümle için "Yüklemi yerinden alınıp kimseye yaklaştırılması, hatta cümlelerin başına getirilmesi" şeklinde bir açıklamada bulunur ve bunun yüklemde bir berkitme vurgusu ortaya koyarak ters sıra (ordre in verse) olarak tanımlandığını ve devrik cümlelerin bu olduğunu ifade eder.

Leyla Karahan "Yüklemi sonda bulunmayan cümleler, devrik cümlelerdir" diyerek devrik cümlelerin sözlü dilde daha çok kullanıldığını ifade eder.

¹Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, havvamekici12@icloud.com

²Gönderimi tümce dışına olan adlılar adlısıl; sıradan adlar ise gönderimsel anlatım olarak tanımlanmıştır. (Uzun 2000:235-238)

Adılsıl devriklik ise, Orhon Türkçesi döneminde, yüklem-in kişi ve sayı kategorilerini gösterdiği halde bağımsız sözcük niteliğini koruduğunu varsaydığımız yüklem-art adılların buldukları tümcelere verilen bir terimdir. Bizce Orhon Türkçesi döneminde adıllar, her ne kadar yükleme yaklaşarak ekleşme (veya dilbilgiselleşme) sürecini yansıtan bir geçiş dönemi içerisinde bulunsun da, bağımsız bir sözcük olarak ele alınabilmeleri bir açıdan onların da devriklik içerisinde değerlendirilebileceklerini göstermektedir. Sonuç itibarıyla onlar da birer yüklem-art (devrik) yapılarıdır.

Bu çalışmada bütüncü yapıyı oluşturan metinler Eski Türkçenin ilk evresi olan Orhon Türkçesi dönemine aittir. Bu döneme ait taş ya da mermer üzerine kazınarak yazılan on eserden altısı incelenmiştir. Birçok çalışma yapılmış olmakla birlikte (bk.Gabain, 1995; Tekin, 1998,2003; Alyılmaz, 1994; Erdal, 2004; Akay, 2006; Çelikel, 2007; Karabulut, 2009) bu dönemi devrik yapılar özelinde ayrıntılı olarak inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Hemen hemen tüm dilbilgisi kitaplarında “yüklemi sonda olmayan cümle” şeklinde tanımlanan devrik -kimi kaynaklarda kuralsız- cümle, daha çok konuşma dilinde ve konuşma diline yakın bir dille yazılmış metinlerde görülür. Genellikle anlatıma bir canlılık ve çekicilik kazandırmak, onu tekdüze olmaktan çıkararak farklılık ortaya koymak için bilhassa manzum metinlerde devrik cümlelerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Ancak Türk dilinin Eski Türkçe döneminde Orhun ve Uygur devrine ait cümlelerde devrik yapı, genellikle Türkçenin yabancı dillerle olan münasebeti ve Uygur devrindeki çoğu metinlerin tercüme olması ile açıklanmıştır³.

Esasında, bugün hala Türkçede kullanılan devrik cümle yapısının nasıl ve ne şekilde oluştuğu, Türkçeye ait mi yoksa tamamen yabancı dillerin etkisiyle mi oluştuğu tam olarak açıklanamamaktadır. Devrik cümlelere Türk dili tarihinin her döneminde az çok rastlanmaktadır. Köktürkçe’de nadiren görülen devrik cümleler, Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren dilimizde daha sık görülmektedir. Bu çalışmada Köktürk dönemine ait yazıtların devrik cümle yapısı üzerinde durulacaktır.

Budönemin seçilmesinin nedeni, Türkçenin metinlerle takip edilebilen ilk evresi olması ve bundan kaynaklı olarak söz sırasının en erken görünümlerine erişebilmenin kolaylığıdır. Orhon Türkçesi dönemi Nesne-Yüklem-Özne diziliminin unutulmaya yüz tuttuğu, Özne-Nesne-Yüklem diziliminin Türkçedeki yerini artık sağlamlaştırmaya çalıştığı bir geçiş sürecini yansıtır. Orhon Türkçesinde yer alan devrik yapılar ağırlıklı olarak yüklem art konumunda bulunan kişi adıllarını içerir yani adılsıl devrik olarak nitelendirebiliriz. Adılsıl devriklik dışında değerlendirilen diğer devriksi yapılar oldukça azdır. Yazıtlarda yüklem-in özneden önce kullanıldığı cümlelere rastlanılmadığından devrik cümleler iki şekilde karşımıza çıkmaktadır.

1. Cümlede yüklem-in belirleyicisi konumundaki tümleçlerin özneden önce kullanımı sonucu oluşan devrik cümleler.

2. Adılsıl devriklik görünümündeki devrik cümleler.

1.1. Cümlede Yüklem-in Belirleyicisi Konumundaki Tümleçlerin Özneden Önce Kullanımı Sonucu Oluşan Devrik Cümleler

Genelde özne’nin vurgulanmak amacıyla yüklem fiile yaklaştırılması sonucunda ortaya çıkan bu tür cümlelerin yazıtlarda 189 örneği bulunmaktadır:

1. CBE+YT+Ö+Y(YF- -kp+ş)+CSE

(a)zu bu s(a)b(1)mda ig(i)d b(a)r gu (KT G /BK K 7-8)

2. ŞT+HB+(Ö)+Y(YF- -KP+Ş)

Ol y(i)rg(e)rü b(a)ars(a)r türük bod(u)n ölt(e)çi s(e)n (KT G 8/BK K6)

3. ŞT+(Ö)+Y(YF- -KP+Ş)

Ötük(e)n yir ol(u)r(u)p (a)rk(1)ş tirk(i)ş 1s(a)r n(e)n bun(u)g yok (KT G8/ BK K 6)

4. ŞT+YT+Ö+Y(YF- -kp+ş)

türük k(a)g(a)n ötük(e)n yış ol(u)rs(a)r ilte bun yok (KT G 3/BK K 2)

5. YT+Ö+Y(YF- -kp+ş)+CSE

b(a)rdu k yirde edgüg ol (e)r(i)nç (KT D 24/BK D 20)

2.1. Adılsıl Devriklik Görünümündeki Devrik Cümleler

Cümlede kişi adıllarının yüklem art konumunda bulunduğu cümlelerdir.

1. ZT+Y(YF- -kp+ş)

Kemke ilig kazanur men? (B K/D 8)

2. H+ZT+CDU+Y (YF- -kp+ş)

Türük matı bodun, begler, bödke körügme begler gü yanıltaçı siz?

3. Ö+Y(YF- -kp+ş)+ET

Özi kelti eşi erin ile erkin oglı yigen çur... (KÇ/D21)

4. Y+Ö

Yayız bat biz (O/7)

5. Ö+N+Y (YF- -kp+ş)

Ol iki kişi bar erser sini Tabgaçığ ölüртеçi tir men (T 2/ B 2)

³Tümcelerin alındığı yazıtlar şu şekilde kısaltılmıştır. KT (Kül Tigin Yazıtı),BK (Bilge Kağan yazıtı),T (Tunyukuk Yazıtı), O (Ongin Yazıtı), KÇ (Külü Çor/İh-Hüşot Yazıtı), Ç (Çoyr Yazıtı).

Yazıtlara İlişkin Sayısal Veriler
Tablo 1

	KÜLTİĞİ N YAZITI	BİLGE KAĞAN YAZITI	TUNYUKUK YAZITI	ONGİN YAZITI	KÜLİ ÇOR/İHE HÜŞÖT YAZITI	ÇOYREN YAZITI	TOPLAM TÜMCE SAYILARI
YÜKLEM-ART (DEVRIK)	15	17	13	1	1	0	47
YÜKLEM-SON (KURALLI)	270	312	214	39	47	4	886

Bulgular Ve Değerlendirme

Bu bölümde yüklem-son (kurallı), yüklem-art (devrik) yapılarının bütüncü oluşturduğu metinlerdeki sayısal değerleri verilmiştir. Türkçenin temel söz sırası açısından anlamı üzerinde yorumlar yapılacaktır.

Yukarıdaki örneklerde gösterildiği gibi Ö-N-Y biçimindeki dizilimin temsilcisi yüklem-son(kurallı) yapıdır. Kurallı cümlelerin sayıca yüksek orana sahip olması Orhon Türkçesi eser ve yazıtlarının devrik yapıdan ziyade kurallı cümlelerin hakim olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışmadan Türkçenin temel söz sırasına ilişkin çıkarımlar dışında ortaya çıkan bir başka yöntem de şudur. Türkçenin metinlerle izleyebildiğimiz Orhon Türkçesinde yüklem-son (kurallı) tümceler sayıca fazla olsa bile, devrik tümcelerin (yüklem-art) de azımsanmayacak bir değeri bulunmaktadır. Dolayısıyla günümüzde, yüklem-son tümceleri “kurallı” olarak adlandırmak yanlışından tutun da Ö-N-Y’nin kabul edilebilir tek dizilim olduğu art zamanlı bilgiler ışığında daha açık bir biçimde görülebilmektedir. Bu gerçek aynı zamanda yüklem-art tümcelerin geçmişten günümüze gelen süreçte yaygınlaştığı tezini de çürütmektedir. Devrik yapıların eskicil olduğuna bu yapıların varlığının yabancı dillerin veya çevirilerin etkisiyle açıklanamayacağına ilişkin bir başka kanıt ise atasözleridir. Sabreyle işine ,hayır gelsin başına ... Sakla samanı gelir zamanı... gibi onlarca devrik yapı atasözleri Türkçenin öz dizgesine ait yapılar olduğunu kanıtlamaktadır.

Orhon Türkçesinin temel diziliminin günümüz Türkçesinde olduğu gibi kullanılması (Ö-N-Y) kurallı cümlelerin neden fazlaca olduğunu açıklamaktadır. Devrik yapıların sayıca az olmasının nedenlerinden biri genellikle Türkçenin yabancı dillerle olan münasebeti ve Uygur devrindeki çoğu metinlerin tercüme olması ile açıklanmıştır. Öte yandan, Orhon yazıtlarının tarihsel olaylara yer veren bir metin türü olması sebebiyle ağırlıklı olarak geçmiş olaylardan söz etmesi kesin geçmiş zaman kullanımını arttırmış olabilir.

Sonuç olarak, günümüz açısından bakıldığında Türkçedeki devrik yapının hem biçimsel hem de evrimsel bir yönü bulunmaktadır. Türkçenin bütün dönemlerinde devrik yapılar mevcutta bütün bu yapıları yabancı dilin etkisine, çevirilere bağlamak “Devrik yapılar Türkçenin temel özelliklerinden biridir” demekten daha büyük ve ispatlaması daha zor bir iddiadır. Konuşma dilinde ya da konuşma diline yakın metinlerde (Duman, 2000) devrik yapı kullanımının daha fazla olması, devrik yapının doğallığına en büyük kanıttır.

BİBLİYOGRAFYA

1. Akay, N. (2006). Orhun Abideleri Üzerine Bir Sentaks Çalışması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
2. Aktan, B. (2009). Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi. Ankara:Gazi Kitabevi.
3. Alyılmaz, C. (1994). Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
4. Banguoğlu, T. (2000). Türkçenin Grameri. Ankara:Ankara Üniversitesi Basımevi.
5. Bilgegil, M.K. (2009). Türkçe Dil Bilgisi. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
6. Bozkurt, F. (1995). Türkiye Türkçesi. İstanbul: Cem Yayınevi.
7. Demir, T. (2013). Türkçe Dilbilgisi. Ankara: Kurmay Yayınları.
8. Dizdaroğlu, H. (1976). Tümce Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
9. Ediskun, H. (1985). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Remzi Kitabevi
10. Erdal, M. (2004), A Grammar Of Old Turkic. Leiden Bostan: Brill.
11. Gabain, A. Von (1995). Eski Türkçenin Grameri. Ankara. TDK.
12. Gencan, T.N. (2001). Dil Bilgisi. Ankara. Ayraç Yayınevi.
13. Hengirmen, M. (1997). Türkçe Dilbilgisi. Ankara: Engine Yayınevi.
14. Karahan, L. (1999). Türkçede Söz Dizimi-Cümle Tahlilleri. Ankara. Akçağ Yayınları.
15. Sebzecioğlu, T. Ve Ekdı, S. (2015) Türkçede Devrik Tümce Ve Sezgisel Temellendirme Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi [TIDSAD], 2/2, 224-236.
16. Uzun, N.E. (2000). Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe. İstanbul: Multilingual.
17. Tekin, T. (1998). Orhon Yazıtları (KülTigin, BilgeKağan, Tunyukuk). İstanbul: Simurg Yayınevi.